

La yerba en Bimenes

XULIO VIXIL CASTAÑÓN

El tema de *la yerba* nel conceyu de Bimenes ye una continua llucha ente lo que podríamos llamar tradición y modernidá. Supongo que será dalgo paecío a lo qu'asocede n'otres partes del país, onde la esplotación agrícola y ganadera ye somanera familiar y bien alloñada d'enclinos industriales. Y esto ye asina porque, magar de que los avances téunicos traen con ellos una notable meyora nel rendimientu, cuando les esplotaciones son pequeñes, inda se puen compatibilizar los dos xeitos de trabayu, l'artesanu y el "mecanizáu", o, incluso, desanicar dafechu esti postreru. Nun hai qu'escaecer tampocu l'avieyamientu de la población dedica a esti tipu de xeres, col consiguiente o, polo menos, posible refugu a aceptar les nueves téuniques (aunque nun seyan tan nueves). Les inversiones necesaries, el desconocimientu y otres munches razones, dalgunes d'elles xustificaes, según la mio opinión, faen qu'en Bimenes siga perviviendo una curiosa convivencia ente les formes tradicionales y les más modernes na esplotación y aprovechamientu de la yerba, fechu que se repite en dellos conceyos de media montaña, comu ye'l de nueso.

Nesti breve comentariu, xeneral y resumíu, sobre'l trabayu de la yerba en Bimenes, falaremos d'estes dos

formes de trabayar qu'enantes comentábemos, porque dambes conviven tovía güei, si bien acincaremos más nes tradicionales, dalgunes d'elles cási que desaparecies, aunque non del too, pol so sabíu valir etnográfico.

El trabayu de la yerba ye una xera añal, esto ye, en toles estaciones del añu hai dalgún tipu de llabor direuta o indireutamente rellacionáu cola tema que mos ocupa.

Podríemos empecipiar per cualisquier estación del añu, porque, en realidá, ye un círculu ensin principiu nin fin, pero esto, pisando tierra, nun ye asina esautamente. Nel esquema mental de los homes y muyeres que *van a la yerba* esiste un principiu y un fin. Y ye pel branu cuando llega esi final del trabayu, final ficticiu, hasta ciertu puntu, pero non del too. Cuando la xera dura de la yerba acaba, *l'atración* del branu, más o menos ceu según l'añu y les circunstancies, ye entós cuando se fala d'*acabar la yerba*. Y, propiamente dicho, asina ye, porque lo que queda son eses otres tareas que si bien tán rellacionaes cola yerba, nun son *dir a la yerba* nun sen estrictu.

Vamos siguir l'esquema mental más o menos aceutáu de Primavera-Branu-Seronda-Iviernu, aunque podríamos emplegar cualquier otru.

Cuandu aporta la **primavera** yá mos atopamos cola xera de *segar*. Nesti casu hai que segar la *pación* nuevo. Hai praos destinaos pa *pación*, hai praos destinaos pa *pastiar*, pa *pacer*, praos onde *meten les vaques* a pacer. Estos praos que se pastien hasta mayu, más o menos, yá nun dan tanto comu los otros, los estrictamente destinaos pa *yerba*.

Ye nesta época cuando se diz que la lleche les vaques sabe a *verdín*, esto ye, un tastu especial produció, precisamente, porque l'alimentación de so tien la *pación* comu elementu importante. Pero pa esto hai solución; y nun ye otra qu'echa-yos yerba de nueche, colo que contrarresta de dalguna manera la fuerza de la *pación* y el lleche vuelve a saber más o menos "normal". Yá se

sabe'l dichu de que "somos lo que comemos", mui aplicáu, n'especial, a los animales, con frases del estilu "un gochu ye lo que-y echés", "una vaca ye lo que come", etc. Ye ésta una época delicada na alimentación del ganáu, uno polo anteriormente indicao del tastu especial del lleche, pero non sólo por esto. La pación escagalera muncho a les vaques, polo que l'alimentación mista de pación y yerba vuelve a ser imprescindible tamién por esta postrer razón.

Esclariar qu'entendemos por *pación* la yerba verde de los praos, ensin curar, y entendemos por *yerba* lo curao. De más ta dicir la gran diferiencia de valor enerxéticu que tien la pación so la yerba, siendo esta última de munchu menos valir pa l'alimentación de los animales, polo qu'hai que mecela con otres coses, de les que falaremos más p'alantre. Nun confundir pación con *verde*; entendemos en Bimenes por verde, *dir al verde*, non la yerba de los praos en verde, comu podría paecer (eso ye la pación), sinón la plantación de ballicu, alcacer, etc, que ye semar nel sen estrictu de la pallabra (*arando, retrobatando y plantando*), bien nuna güerta o nun prau.

Estos praos de los que tamos falando, los que se dexen pa pación, depués hai que *resegalos*. Entendemos por *resegar* (amás de lo esplicitamente espresao pola pallabra, esto ye, volver a segar un prau que seya mui granible y dea más d'una vez al añu) al fechu de segar enriba lo pastiao o enriba lo segao pa verde.

El trabayu propiamente dichu de la yerba, *dir a la yerba*, ye pel **branu**. Anguañu, hacia xunu empieza a segase la yerba y acábase. Antañu, hasta xunetu nun s'emprimaba y solía durar hasta mediaos d'agostu. Más pal monte igual duraba la yerba hasta setiembre, pero normalmente nos praos del conceyu *pónen-y el ramu* a la yerba a mediaos d'agostu, "pa dir a La Salú". Agora, comu se ve, entámase muncho enantes que primero y cuéyese cási que en verde; *empácase* la yerba semicurao o

bien faense *rollos*. El *silu*, el fechu d'*ensilar*, ye dalgo muncho reciente nel conceyu, polo menos d'un mou xeneralizáu. Según cuenten los que-yos tocó'l mou de segar más tradicional, esti xeitu modernu de facer les coses, o seya, *segar-atropar-rollos* (esto último ye lo moderno), ye mui perxudicial pa los praos porque nun dexen madurar la yerba y nun cai la grana, esto ye, nun grana la yerba y el prau va a menos, faise cada añu más probe.

Anque les coses se siguieren faciendo comu hai unos años, esto ye, dexando madurar la yerba abondo, comu pa que grane bien, los praos, col tiempu, siempre van a menos, anque agora esti procesu acélérase "por cuenta tanta modernidá" (de diez o quince años p'acá). Enantes, cuando un prau diba a menos, había que *romper el prau*. El sistema yera y ye *aralu*, *cuchalu* y *plantalu* de lo que seya (maíz, patagues, etc) y depués dexalu descansar y que vaya saliendo la yerba ello solo o bien agabitándolo con grana de la *tená*.

No que ye'l segar enantes de qu'hubiere una *segadora* (máquina) pa facilitar les coses, diben tres o cuatro o más homes bien temprano ("facía más calor qu'agora"), dende les seis y media la mañana hasta hacia les once y media. El fechu de facelo a estes hores yera, amás de pol calor, poles mosques. Tamién se solía siguir segando de tarde, cuando cayía la tarde, anque yeren peores hores, porque pela mañana "la yerba ta más tierno por cuenta la rosá" y siégase muncho meyor.

El segar yera y ye, somanera, cosa d'homes, anque "había muyer que segaba como cualquier paisanu". D'esto ye fácil llegar a la conclusión de que, si bien había muyeres que segaben y que segaben bien, el llabor de segar recayía normalmente nos homes, ensin qu'esto quiera dicir que la muyer nun tenía'l so propiu llabor o llabores.

Tando pela mañana en prau, yera vezu, yera costume

tomar *la parba*. Tomábase al poco d'entamar p'aguantar hasta la hora del almuerzu o desayuno. Consistía en pan medio duro y anís corriente.

Fálase muncho de fulanu o menganu que yeren grandes segadores y de les piquilles que surdién mentantu se taba segando. Habíalu qu'afilaba meyor qu'otros, cosa que "ye nacía" según dicen, y otros qu'estragaben la gadaña. *L'afilar* ye una xera importantísima nel trabayu la yerba. L'afilar la gadaña faise cola *pedra*; el segador llévala, mentantu siega, nel *gaxapu*, especie de funda de madera (modernamente yá los hai de plástico) enllena d'agua, pa que la piedra tea siempre moyada y la gadaña tenga "buen corte" al afilala. Llévase'l gaxapu engancháu al pantalón, cola piedra dientru, pa dir afilando cuando a la gadaña se-y va "acabando'l corte". Pero, amás de dir acabándose-y el corte, esto ye, amás de dir estragándose, pue "cegase la gadaña" (por cuenta atopar topineros, alambre, piedra, yerba muncho duro ...); ye entós cuando l'afilar nun ye abondo, hai que *cabruñar*, esto ye, igua-y el filu a la gadaña. Esti llabor faese colos *fierros de cabruñar*, que son el *martiellu* y la *yuncla* (tamién llamada la *yuncle*). La *yuncla* ye un clavu que s'espeta na tierra; tien una meseta na parte riba onde se pon el corte y se-y da col *martiellu*. Puese cabruñar "a pulsu", polo que se-y da col *martiellu* pelo delgao, y cabruñar "a máquina", dándose-y al filu col *martiellu* pelo gordo. Modernamente, tamién existen máquinas de cabruñar que sustitúin a los fierros; el cabruñu d'esta maquinaria moderna imita al tradicional cabruñu na so variedá de "cabruñu a máquina".

No que cinca a les piquilles, cuéntase la d'*echar el xatu*. Segaben unos detrás d'otros y cuando ún algamaba a otru mandábalu apartase y al pasar echába-y enriba'l llombu la yerba que tenía na gadaña. Esto ye *echar el xatu*. Pero tamién nesto se pue facer trampa, llevando

menos *calle* p'avanzar más. La *calle* llámase a lo que da l'*estil* de la gadaña y el brazu del segador; cada segador diba na so calle, si la recorten avánzase más, pero "llevés menos calle".

N'opinión de la xente, la gadaña será siempre imprescindible pa la siega, "la gadaña nun se termina nunca". Anque les modernes segadores seyan güei en día les más utilizaes, la presencia de la gadaña ye inevitable. Les segadores, somanera nos praos del nuesu país y somanera nos praos de Bimenes, rara vez llanos dafechu, nun son a llegar a tolos sitios. Hai praos mal fechos, esfondigayaos, pindios, onde tovía se siega a gadaña. Inclusu finques llanos pero con munchos árboles, comu ye'l casu de les pumaraes, onde tamién la gadaña ye imprescindible. Un llabor nel que siempre ye insustituible la gadaña "porque la máquina nun entra", ye'l *desoriellar*, esto ye, segar los bordes de los praos; nos bordes, nes llendes los praos, nes suares, suel haber árboles (robles, castañales), polo que nun se pue pasar ensin la gadaña; la xera consiste en segar la yerba d'esos llaos y echala pal prau pa que cure. Ye la manera de dexar el prau curiosu y despacháu.

Yá tenemos el prau segáu, que ye lo que llamamos tar *el prau embaxo*. Ésta suel ser la faena de pela mañana. Procúrase dir tres o cuatro homes p'acabar tol prau nuna mañana; ye lo qu'en Bimenes llamamos una *mañaná*, esto ye, la faena d'una mañana. Tradicionalmente yera entós cuando aportaba la muyer cola maniega (especie de cestón baxu fechu de duelles, anchu, cuadráu o redondu, con dos ases), enantes d'*esmarañar*, pa desayunar o almorzar. Esto yera hacia les once o once y media. *L'almuerzu* cuando se ta a la yerba solía y suel consistir en sopes d'ayu, tortiella de pataca, chorizos asaos y xamón, un garrafonín de vinu y, pal que quixera, torta y lleche, "y depués nun esmarañaba nin Dios". Por supuesto'l menú variar

según les cases.

El segar propiamente dicho ye tarea de mañana, de facer nuna *mañaná*. Lo que se suel facer de tarde, falando siempre de la siega, ye'l llabor, enantes comentáu, de desoriellar, asina comu segar onde hai pocos o *quita-y el cornellar* al prau (ye una forma de desoriellar: ye llimpiar les esquines d'un prau o la parte de dalgunos praos qu'acaben en punta, que se meten pelos matos). En resume, preparalu p'acabalu d'una *mañaná*.

Una vez que tenemos *el prau embaxo* llega'l momentu d'*esmarañar*, esto ye, desfacer los maraños, o dicho d'otra miente, abrir la yerba pa que seque. Cuandu se va segando, la gadaña lleva la calle (de yerba) y amontónalo no que ye un *marañu*; la forma d'un marañu ye comu una tira, comu una filera de yerba. L'esmarañar ye llabor de muyeres y guañes y tamién de los segadores y faise aprosimadamente a mediudía. Normalmente caún garraba un marañu. Lo más difícil d'esmarañar ye escoyelo, que consiste en separtar la yerba bueno de la maleza, del viciu, comu puen ser rosones (qu'amarguen y fieden enforma), felechos, garbanzos o mestranzos y tamién cardos, paniegues, artos, etc. Tou esti viciu, esta maleza que dan los praos, hai que separtalo de la yerba, porque les vaques nun lo comen.

El siguiente llabor, n'esmarañando y curando per un llau, ye *da-y vuelta a la yerba* o *da-y la vuelta al prau*. Ye llabor d'homes, muyeres y guañes, y unos faenlo con *ingazos*, otros con *pala dientes* y otros con *forcaes*. Ye tarea que se fai hacia les tres de la tarde, nes hores de más calor.

Siempre que pueda ser, p'acabar la tarea del día, hai qu'*acucaxar*, esto ye, facer *cucaxos*, montoninos pequeños de yerba, porque al amontonar la yerba caliente (de da-y el sol tol día) adelantaba muncho más. Si la yerba yá ta adelantao, cási que curao (suel utilizase

la espresión “fálta-y una hora”), los cucaxos faense un poco mayores y p’hacia’l centru’l prau, a la vez que s’*apradia*. Too esto ye adelantar el llabor, porque asina, al otru día, ábrese sobre les doce ensin tar tan espardío y entós con una vuelta hacia les tres yá ta curao, bien pa *envarar* (nel mesmu prau o al llau de casa), bien pa preparalo pa llevalo y metelo na *tená*. Entendemos por *apradiar* el fechu d’*amontonar*, normalmente con un *ingazu*, la yerba, pero dexando’l prau llimpiu dafechu; si’l prau nun queda despacháu, si tovía queden yerbes pel prau, entós nun ye *apradiar*. Tamién se pue dar el casu d’*embalagar*, esto ye, facer *balagares*; polo que seya, la yerba yá curao, si tien de quedar en prau unos dies enantes d’envarar o de metelo, entós faise un balagar o los que faigan falta, teniendo en cuenta que dos balagares son, aprosimadamente, un carru yerba.

La tarea, tal y comu vamos desplicándola, tovía esiste, ‘grosso modo’, pero les coses cambiaron muncho por cuenta la maquinaria. Les hores son otres na siega, que ye a cualisquier hora, despachando incluso tres praos nun día. Depués *empácase* o *enróllese* o *ensílase*. La faena yá ye distinta, más rápida y más cómoda.

Depués d’*acabar la yerba*, esto ye, la siega y l’almacenamientu en toles sos variedaes, aporta’l momentu de *rozar* los castañeos o’l monte, o seya, llimpialos. El *rozu* báyase hasta’l *cargaeru*, un sitiu afayadizu, normalmente un altu, pa cargalo depués en carru. El *rozu* emplégase comu *estru* p’asina consiguir *cuchu*. Pa *estrar* o *mullir* el ganáu, amás del *rozu*, tamién s’*estra* con argaña, felechos, mofu, cotolla,... Según mos comenten, tamién se faen vares con *rozu*, pero non tol mundu tien esti vezu. Yera costume hai unos años, a primeros de mayu, qu’en monte se fixera lo d’*acutar la rozá*, esto ye, facer un marañu de *rozu* col que se marcaba’l cachu qu’un escoyía pa *rozar* y aprovechar el *rozu*, cachu que quedaba acutáu.

Paezme interesante tratar la tema del tresporte, tanto de la yerba comu del rozu o la pación, yá que son varios los sistemas que de vieyo se vienen emplegando en Bimenes pa esti menester:

- El *carro'l país* emplégase en circunstancias favorables. Ye meyor l'emplegu d'èsti que del *carretón* (el carru de rayos), que s'usa más pa la pación, amás de que ye menos fiable porque entórnase con más facilidá, mentantu'l del país ye muncho más estable. Al carru país quítase-y la *esquirpia* pa cargalu de yerba, porque con ella puesta llevaría mui poco; nostante, tamién los hai que tenién un caxón de madera en cuenta esquirpia. Cola esquirpia puesta emplégase pa cargar la *sementera*, que ye lo que da la güerta (maíz, pataques, cebolles,...). Pa cargalu de yerba pónense-y unos *tentemosos* o troncos xuníos por un palu, ensin escaecer que la yerba tien de dir bien amarrao. Llámase un *trompón de yerba* a la carga menor qu'un carru yerba; tamién se lleva en carru.

- El *rastru* ye imprescindible nes zones más arrimaes. Ye un carru ensin ruedes tiráu por vaques, gües o'l burru.

- A cargues:

* La *quilma*: fecha con tela de sacu; había qu'ayudar a alzar y llevalo arrecostines.

* La *gabia pequeña*: sólo pa pación.

* La *gabia grande*: pa la fueya pa estrar.

* La *carga*: llevábenla tamién los guahes, que, al ser más áxiles y rápidos, igual acarriaben cuarenta cargues. Ye de pocu pesu. Amontónase la yerba y faense *gavielles*, que son montoninos de yerba entellazaos enriba un cordel, que se diben allegando col ingazu y el pie, formando estos montoninos, estos manoxinos, estes *gabielles*, amarraes con cordel. Normalmente yeren (y son nos pocos sitios onde tovía s'usa) cuatro o cinco gavielles pa rapacinos y más gavielles según la fuerza y lo grandes que fueren. Salvo esceiciones, había qu'ayudar a alzar. El

cordel llevaba una *trasga* de madera, que valía p'apretar la carga.

- L'*avión* ye una carga que se-y pon al burru; enriba l'albarda lleva unos ganchos p'arriba de madera colos que podía acarretar una carga muncho grande.

- Modernamente, les cargues suelen ser en tractores.

Yá tamos na **seronda** y empecipia a cayer la fueya, polo qu'hai que llimpiar los praos. Aprovéchase pa meter les vaques a pastiar, teniendo en cuenta que la yerba yá tien un poco guañu (hai mes y picu que s'acabó la yerba). El llabor completu consistía n'*uncir* les vaques y llevales al prau, onde se soltaben pa que pastiaeren; mentantu, llimpiábase'l prau, atropando la fueya col ingazu, depués volvíen a uncise les vaques, cargábase'l carru y volvíase pa casa coles vaques fartuques y con estru pal *corral*. Si'l prau nun taba frescu pa primavera, si nun se llimpiaba, nun había quien lo segara. Ye época tamién que s'aprovecha pa podar les sebes; tamién pa volver a dexar llibres y llimpiar les *sangraeres* y asina que l'agua entrare bien en prau.

N'**iviernu**, depués de les nevaes, allá per febreru, yá venía'l verde o ballicu o alcacer. Y tamién pación nos años muncho bonos y en *retales* mui cuchaos.

Tamién n'iviernu s'abren les *sangraeres*, comu na seronda. *Abrir sangraeres* consiste en llevar l'agua de los caminos a los praos; esta agua ye perbono pa los praos porque trai consigo les cualidaes del cuchu y de la propia tierra. Les *sangraeres* tán feches tol añu, pero de lo que se trata ye d'abriles, d'atendeles.

Son les propies vaques les que más acusen estes dómines nes qu'agora tamos. L'alimentación de so cambea en comparanza cola primavera y el branu. Siguen comiendo yerba, la yerba ta siempre presente, anque, más antiguamente qu'agora (que los piensos solucionen el problema), mecíase la yerba con otres coses más enerxétiques comu remolacha, fariña de maíz,

nabos, tucones de maíz (cortaos en cachinos con un hachucu enriba un *picaeru*). Ye la época na que menos lleche dan.

Pa les vaques, ye época de tar en *corral*. Pa la yerba, de tar na *tená*. Esta yerba que tenemos na *tená* hai qu'*esmesalo* con un gancho de madera o *gabitú*, tirándolo depués abaxu a mano pel *boquerón* (furacu enriba'l *peseble*). Va a cayer a la *peseblera*, especie de percha enriba'l *peseble* fecha d'enrexáu de vares d'ablanar, castañal, etc., enrexáu de dos o tres deos d'anchu; usábase y úsase pa que les vaques nun estrocen la yerba, pa que nun la tiren embaxu. La yerba de la *peseblera*, les vaques van esmesándolo cola llingua y van comiéndolo. "Asomábeste al corral, vées la vaca echá y rumiando y dicíes: Tienes la *peseblera* llena ¿eh?, nun tienes fame".*

* Gracias a *Mino Vigil García* pola so *gabita* imprescindible.